

Az intervenció és a megtorlás

Az elnyomó erők már a forradalom kitörésekor felkészültek annak eltiprására, ám a széles körű ellenállás miatt tervük csak a Forgószél-hadművelet lezárulásával, november 11-én sikerült. A megtorlás sem késlekedett: a Kádár-rezsim bosszúvágya – írja le **Eörsi László** – még a szovjet iránymutatáson is túlterjeszkedett, Nagy Imrének és társainak is ezért kellett meghalniuk 1958-ban

ASZOVJET CSAPATOK magyarországi tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget. Ezt a Szovjetunió és Magyarország közötti 1947-es békeszerződés megerősítette, amennyiben kimondta, hogy a szovjet erők mindaddig az országban maradnak, amíg Ausztriában is állomásoznak csapataik. Az 1955-ös államszerződés hatálybalépésétől viszont a Varsói Szerződés szabályozta a katonai jelenlétet. Akkortól mintegy négy hadosztálynyi erő tartózkodott az országban.

1956. október 23-án Andropov nagykövet észlelte, hogy Budapesten „a helyzet rendkívül veszélyes”, és telefonon kérte a hadsereg beavatkozását, majd ennek előkészületeit Hruscsov, az SZKP KB első titkára megtárgyalta Gerő Ernővel, az MDP első titkárával. Ekkor Zsukov honvédelmi miniszter parancsot kapott Budapest megszállására. (A többi városban és a falvak-

ban nem látszott ilyen fenyegetőnek a helyzet.)

24-én hajnali 2 és 4 óra között kezdődött el a Hullám-hadművelet. Minden irányból a fővárosba érkezett egy összességében csaknem hadosztálynyi szovjet alakulat: 6000 katona, 290 harckocsi, mintegy 120 páncélozott szállító harcjármű és 156 ágyú. Az „ellenforradalmi lázadás” letörésére elsősorban a Lascsenko altábornagy által vezetett, Székesfehérváron állomásozó Különleges Hadtest kapott utasítást. Ezenkívül bevonultak az alakulatok a ceglédi, a szolnoki és a sárbogárdi helyőrségekből is.

Már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy nem válik be a legfelsőbb politikai vezetés erődemonstráción alapuló stratégiája. A szovjet–magyar politikai és katonai vezetés nem számított rá, hogy Budapesten komoly ellenállással kerül szembe. Hamar kiderült, hogy az elégedetlenkedők nem érik be a szovjet emlékművek

állt szemben az „ellenforradalmárokkal”, a haderő felvonulását vadászpülők fedezték.

A szovjetek ezúttal is kemény ellenállással találták magukat szembe, de továbbra is gyalogsági támogatás nélkül vetették be páncélosaikat, a felülről nyitott páncélautók különösen könnyű célpontot jelentettek az ablakok felől, a Corvin köz és a Kilián laktanya térségében. Október 29-éig néhányszor a szovjet harckocsizó és gépesített alegységek a magyar gyalogsággal együttesen intéztek támadást, de ezek az akciók is fias-kónak bizonyultak.

A fegyverszünet

Súlyos harcok és komoly veszteségek után, október 30-án a szovjet pártvezetés elhatározta, hogy kivonja csapatait Budapestről. A döntésben a legfőbb szerepet a magyar politikai vezetés megváltozott helyzetértékelése játszotta. A kivonulás feltételeként – a magyar féllel egyeztetve – azt szabták meg, hogy a szovjet katonákat magyarok váltsák fel, és a felkelők az ő kezükbe tegyék le a fegyvert. 30-án a közvetlen harci érintkezésben részt vevő alakulato-

ledöntögetésével. A páncélos járművek az utcai harcokban viszonylag könnyen sebezhetővé váltak.

A szovjet erők összecsaptak a felkelőkkel, és a főváros főbb középületeit elfoglalták, illetve visszafoglalták, a legfontosabb közlekedési csomópontokat megszállták, a Rádiót is, de a lakosság támogatásával küzdő civil erők ellenállását nem tudták megtörni. A szovjetek kevésbé számíthattak a dezorganizálódó magyar fegyveres erőkre, erejük kevésnek bizonyult. Ezért másnap, 25-én megérkezett Budapestre három új hadosztály a Szovjetunióból és Romániából. Így már 31–32 ezer katona, 1130 páncélos, több mint 800 löveg és aknavető

A szovjet–magyar politikai és katonai vezetés nem számított rá, hogy Budapesten komoly ellenállással kerül szembe

kat vonták ki, az akció teljes lebonyolítása pedig 31-én, a déli órákban fejeződött be. (A szovjet erők utoljára a Parlament környékét hagyták el.) Több forrás utal arra,

József körút - Corvin (Kisfaludy) köz sarok, háttérben a Kilián laktanya romos épülete. Kiegészítve szovjet T-34/85 harckocsi
 JOBBRA: Kilőtt szovjet páncélos
 JOBBRA FENT: Szovjet katonával barátkozó magyar felvonulók az Astoriánál, október 25-én

Kádár János és Münnich Ferenc – ő volt az első-számú jelölt. LENT: Tárgyalások november 3-án a Parlamentben a szovjet csapatok Magyarország területéről történő végleges kivonásáról. Szemben a szovjet tárgyaló küldöttség

hogy a Népligetben és másutt számos páncélos meghúzódtott, tehát a kivonulás nem volt teljes.

Ugyanezen a napon azonban – részben a kínai pártvezetés nyomására – Hruscsovék az újabb agresszió mellett döntöttek. Ekkor már a határon folyamatosan szivárogtak be friss szovjet csapatok, Nagy Imre kormányfő tiltakozása ellenére, aki válaszul november 1-jén deklarálta Magyarország semlegességét és a Varsói Szerződésből való kilépését. November 2–3-án, a – Titóval is egyeztetett – szovjet manőverek hírére, magyar katonai egységek tüzelőállásokat foglaltak el a külvárosokban és a peremkerületekben; így a Jutadombnál, a Nagykőrösi és a Határ útnál, Soroksár határában, a Jászberényi és a Kőbányai útnál, a Zalka Máté téren, az Élessaroknál és a Csajkovszkij parkban. A Moszkva által kiszemelt két magyar politikus, Kádár János és Münnich Ferenc másnap már a Kremlbe tartott, miközben a szovjet erők egyre inkább körbezárták Budapestet.

A Forgószél

November 4-én hajnalban Konyev, a Varsói Szerződés főparancsnokának harcparancsa alapján megindították a Forgószél-hadműveletet, amelyben KGB-csapatok is részt vettek, Ivan Szerov személyes irányításával.

Az ország megszállását – Kazakov, Leljusenko, Malinyin, Lascsenko és Malasenko tábornokok irányításával – mintegy 60 ezer katona, azaz nyolc gépesített, egy harckocsizó, két lövész, két légvédelmi-tüzér, két repülő, két légi deszant hadosztály készítette elő. Vidéken Babadzsanzjan és Mamszurov tábornokok erői – ellenállás nélkül – szállták meg a helyőrségeket, laktanyákat, repülőtereket, és ellenőrzésük alá vonták a legfontosabb útvonalakat.

Nagy Imre kormányfő hajnali bejelentését – „csapataink harcban állnak” – különbözőképpen értékelték. A honvédség vezetői – még azok is, akik a tűzszünet idején fogadkoztak – megtiltották a harc felvételét.

Ám néhány alakulathoz nem jutott el ez az új parancs, így még a korábbiakat tartották érvényben. Ennek tudható be az esztergomi és pestlőrinci légvédelmi és tüzérségi és a kiskunmajsai lövészalegységek szovjet–magyar intervenciós erők feletti juta-dombi sikere.

A fegyveres ellenállást ismét túlnyomó részben a fővárosi civil felkelők kísérelték meg, akik Nagy Imre rádióbeszédét is ennek megfelelően értelmezték. A város különböző részein – különösen Erzsébetvárosban, Józsefvárosban, Ferencvárosban, Pesterzsébeten és Csepelen – a lehetőségekhez képest küzdöttek, nyugati, illetőleg ENSZ-segítségben bízva. A hatalmas szovjet túlerő november 11-éig, súlyos pusztításokkal, befejezte Budapest ostromát. Csak 35 év múlva vonultak ki végleg a szovjet csapatok, akkor már harc nélkül.

A harcok következtében mintegy 2500 magyar halt meg, csaknem négyötödük a fővárosban. Az áldozatok közül több mint kétezren a civilek közül kerültek ki. Körülbelül húszezren megsebesültek. Csaknem 200 ezren hagyták el az országot.

A szovjet honvédelmi minisztérium adatai szerint 7349 tiszt, 51 472 szovjet tiszthelyettes és sorkatona vett részt a hadműveletekben. Közülük 85 tiszt és 584 tiszthelyettes és sorkatona esett el. 51-en – köztük két tiszt – eltűnt, és csaknem kétezren megsebesültek.

A megtorlás

Azon túlmenően, hogy a szovjet támogatással létrejött Kádár-kormány mindenáron stabilizálni akarta a hatalmát – és természetesen erre törekedett a szovjet pártvezetés is –, a pozíciókba visszakerült ÁVH-sok, pártfunkcionáriusok és a Rákosi-rendszer más megtépzott tekintélyű „elvtársai” személyes bosszúvágyának nagy szerepe volt a megtorlás súlyosságában. Nem bocsátották meg ugyanis, hogy – ha rövid időre is – elvesztették hatalmukat, és félelemben teltek napjaik. Fontos szempont volt az általános elrettentés is: az egész társadalmat sokkoló tömeges büntetőeljárásokkal egyszer s mindenkorra el akarták venni mindenkinek a kedvét attól, hogy szembeszegüljön a hatalmukkal. A brutális megtorlást sürgette a szovjet táborba tartozó többi pártvezető is. A mértéktelen bosszúvágyat mi

sem jellemzi jobban, mint az, hogy a kivégzetteket még holtukban is üldözték, el sem temették őket, csak elföldelték. A hozzátartozók pedig a kegyeletüket sem röhátták le a síroknál.

A megtorlás főbb fázisai

A forradalom fegyveres leverésekor Kádárék szándéka távolról sem állt arányban a lehetőségeikkel. A hatalom átvételekor nem állt Kádár rendelkezésére ütöképes erőszakszerv, ekkor még sem a rendőrökben, sem a katonákban nem bízhatott.

Külföldi támogatás nélkül egy napig sem tudta volna megőrizni pozícióját. Néhány hétig a szovjet pártelnökség Budapesten tartózkodó emisszárusai (köztük Malenkov) irányították a rendcsinálást, amelyet – nem csekély mértékben – a szovjetek is hajtottak végre. Voltak, akiket agyonlőttek, másokat börtönbe szállítottak és kihallgattak, többeket pedig a Szovjetunióba deportálták. Számos helyen, főleg vidéken, ezzel egy időben a szerveződő karhatalmista osztagok, ekkor még – központi utasítás nélkül – rendszerint lényegesen kegyetlenebbül bántak a lakossággal, mint a szovjet katonák, többeket halálra vertek. (A munkásőrséget csak 1957 februárjában állították fel.)

A társadalom jelentős részét a forradalom leverése után még az elszabadult hatósági erőszak sem törte meg, országszerte tüntetésekkel tiltakoztak a diktatúra kiépítése ellen. 1956 decemberében azonban a megerősödő hatalom már ellenforradalminak minősítette az eseményeket, és eltökéltnek bizonyult a kíméletlen leszámolásra. A demonstrálókra tüzet nyitottak. E sor-tüzek közül a salgótarjáni volt a legpusztítóbb, amikor december 8-án, a megyei főkapitányság előtt a szovjet-magyar erők brutalitása következtében 46-an meg-

Szovjet követségi alkalmazottak és családtagjaik evakuálása október 24-én, a Molotov (1957-től Vigadó) téren

A szerveződő karhatalmista osztagok, ekkor még rendszerint lényegesen kegyetlenebbül bántak a lakossággal, mint a szovjet katonák

harc három polgári áldozatot követelt.

A pártvezetés betiltotta a forradalmi szervezeteket, statáriumot hirdetett, és megkezdte a tömeges letartóztatásokat. Az első halálos ítélet Miskolcon december 15-én hirdették ki és hajtották végre. A börtönök megteltek, az 1953-ban felszámolt internálótáborokat újra üzemeltetni kezdték. Ide kerültek a „kevésbé veszélyes ellenforradalmárok”, és azok, akiknek a sorsáról később kívántak dönteni. Az igazságszolgáltatás működésének feltételrendszere ekkoriban még súlyos problémákba ütközött.

A forradalom leverésébe, eltiprásába sokan nem tudtak belenyugodni, és már 1956 novemberétől arra készültek, hogy kellő előkészülettel, tavasszal folytassák a küzdelmet a forradalom vívmányainak kiharcolásáért. Egyesek (belföldön és külföldön egyaránt) ezt a célkitűzést még komolyan vették („MŰK”, vagyis „Márciusban Újra Kezdjük”). Erről természetesen pontosan tudtak az addigra már igencsak megerősödött belügyi szervek is, amelyek célszerűnek látták alaposan felnagyítani a veszélyeket, amelyek elhárításával bizonyíthaták erejüket.

1957 tavaszára a megerősödő hatalom kiépítette a megtorlás intézményi feltételeit, létrehozta a népbíró-ságot. (A statáriális eljárások visszaszorultak, novemberben ezeket meg is szüntették.)

Perek – futószalagon

Az 1957 tavaszától 1959 végéig tartó időszakban zajlott le a megtorlás legkegyetlenebb szakasza, a perek sorozata, a halálos ítéletek kihirdetése, a kivégzések túlnyomó része.

A megtorlás kezdeti időszakában a sajtótermékek, a filmhíradók nagy terjedelemben tudósítottak a letar-

tóztatásokról, a vádiratok elkészüléséről, a bírói végzésekről, kivégzésekről egyaránt. A propagandaszerű cikkek szerzői a tényeket még kevésbé tisztelték, mint a bíróságok az ítéletek indoklásaiban.

1957 februárjától több nyilvános pert is rendeztek, mivel a hatalom úgy értékelte, hogy ez számukra előnyös lesz az „ellenforradalom” teljes lejárataiban. Ez 1957 nyaráig tartott, amikor Obersovszky Gyula és Gáli József (akik a forradalmi sajtó előállításában döntő szerepet játszottak) jogerős halálos ítélete váratlanul széles körű nemzetközi tiltakozást váltott ki. A két értelmiségi ítéletét enyhítették, de hogy az ehhez hasonló esetek elejét vegyék, a politikai pereket a továbbiakban zárt ajtók mögött tartották, a tudósításokat is csaknem teljesen megszüntették. A legszigorúbb titkossággal lefolytatott „Nagy Imre és társai” per ítéletét azonban 1958. június 17-én nyilvánosságra hozták.

Az 1956-tal kapcsolatos bírósági eljárásokat még most is széles körben koncepciós pereknek nevezik – helytelenül. A hatalom által előre megtervezett módon, koholt vádak alapján lefolytatott bírósági eljárást nevezzük koncepciós pernek. A Rákosi-rendszerben tömegével agyaltak ki ilyen pereket, rendkívüli brutalitással kikényszerítve vallottak borzalmakat és abszurdításokat a vádlottak egymásra és magukra.

A kádári időkben ez a módszer megszűnt. A verés ekkor már legfeljebb csak a kihallgató szadizmusából fakadhatott (elvileg nem volt megengedett), nem hamis koncepció, beismert vallomás kikényszerítésére irányult. Ekkoriban a vallomások, tanúvallomások, besúgójelentések, egyéb bizonyítékok összességéből az 1956-os ügyek döntő többsége lényegében a megtörtént eseményeket tükrözi. Ezek közé tartozik a közvélemény által leginkább ismert „Tóth Ilona és társai” ügye is. Tóth Ilonának valóban megölték a forradalom utó-

Tóth Ilona orvostanhallgató a bűnjellet (egy zsebkéssel) a kezében vallomást tesz a Fővárosi Bíróságon 1957. február 20-án. Tóth Ilonán a halálos ítéletet 1957. június 28-án végrehajtották

védharcában egy embert, akit a hatóságok besúgójának vélték, ezt nem a megtorló szervek találták ki.

Nem a perek voltak koncepció-sak, hanem a rendszer történelemfelfogása. A forradalmat ellenforradalomnak tekintették, a függetlenségi harcot gyilkossággá minősítették, a tanácskozásból összeesküvés vádat teremtettek, a jogos követelés hangoztatását pedig az izgatás ténye alá vonták. Tehát a vallomásokhoz hozzáfűzött kommentárok, a kommentárokhoz kapcsolt paragrafusok idézték elő a súlyos ítéleteket.

Egyes perek lefolytatásába – csakis politikai fontosságuk miatt – a hatalom erőteljesen beavatkozott. Noha a vádlottak vallomásait ekkor sem kényszerítették ki, ezekben a perekben légből kapott vádak alapján (is) ítéleztek.

„Nagy Imre és társai” pere

Ilyen volt elsősorban a „Nagy Imre és társai” per, amelynek jelentősége – már csak külpolitikai aspektusai miatt is – kiemelkedő volt. Néhány hónappal azután, hogy Nagyékát – akik elfogadhatatlannak tartották Kádár árulását, és továbbra is bírálták a szovjet intervenciót – 1956. november 21-én, csalárd módon a romániai Snagovba deportálták, döntés született bíróság elé állításukról. Ezt Kádár Moszkvában a szovjet pártvezetőkkel is egyeztetette.

1957 áprilisában – miután Nagy Imre nem volt hajlandó elismerni a Kádár-kormányt – az internáltakat Budapestre hozták, és nagy titokban megindították ellenük a nyomozást. Az egy évig tartó vizsgálat közben kialakították az „árulás” koncepcióját, miszerint

Noha a vádlottak vallomásait ekkor sem kényszerítették ki, ezekben a perekben légből kapott vádak alapján (is) ítéleztek

a volt kormányfő és köre már a forradalom kirobbanása előtt előkészítették a hatalom erőszakos átvételét, és a belföldi „reakciónak” és külföldi „imperialistáknak” az októ-

beri–novemberi napokban kiszolgáltatták az országot, amelyet ki is szakítottak a szocialista tömbből.

Az 1957 augusztusára elkészült vádirat már utalt a leendő ítéletek súlyosságára, azonban a tárgyalás elindítása – a nemzetközi és belpolitikai szempontok figyelembevételével – csak 1958. február elején vált lehetségessé, de szovjet kérésre ismét halasztani kellett.

Ekkor Szilágyi József ügyét (Szilágyi a forradalom idején Nagy Imre titkárságát vezette) leválasztották

per koncepcióját, és nem ismerték el bűnösségüket. Maléter – Uszta Gyula közreműködésével – azzal a valótlanossággal is vádolták, hogy része lett volna a Köztársaság téri brutalitásban. Nagy Imre kegyelmet sem kért, a „nemzetközi munkáosztály s a magyar nép” igazságos ítéletébe vetette reményét. Ő kettőjüket, valamint Gimes Miklóst, a szellemi ellenállás egyik vezetőjét június 15-én halálra ítélték és másnap kivégezték. A többi vádlott közül Kopácsi Sándort életfogytig tartó börtönbüntetésre, Donáth Ferencet 12 évre, Jánosi Ferencet nyolc évre, Tildy Zoltánt és Vásárhelyi Miklóst öt évre ítélték.

a többiekétől, mivel rendre nyílt vitába bocsátkozott a bírósággal, többek között Kádárt is elmarasztalta árulásáért. A hatalom attól tartott, hogy Szilágyi károsan befolyásolja a tárgyalás menetét, esetleg erőt önt a csüggedőkbe. Az ő perét így már 1958 áprilisában folytatták le, amelynek kimenetele – döntően a vádlott rettenthetetlen magatartása miatt – nem lehetett kétséges: 23-án halálra ítélték, és másnap kivégezték. Losonczy Géza még a tárgyalás előtt halt meg a börtönben – tisztázatlan körülmények között, ám valószínűleg megölték.

A Markó utcai börtön udvara – a letartóztatások beindulása után gyorsan megteltek a cellák

LENT: Elhanyagolt sírok az új köztemető 301-es parcellájában Nagy Imre és mártírtársai exhumálása előtt, 1989 januárjában

Megtorlás a rendszerváltásig

Bár 1959 áprilisában részleges amnesztiát hirdettek a két évig terjedő büntetésre elítéltek számára, és 1960-tól már lényegesen csökkent a bosszúvágy, de a pártállam fennállásáig sohasem szűnt meg teljesen.

1961. augusztus 26-án végezték ki az utolsó „ötvenhatosokat”, három Baross téri felkelőt. 1963 áprilisában – a nemzetközi viszonyok kedvezőbbé válásával – a közkegyelem jegyében az ötvenhatos elítéltek többsége szabadlábra került. Az egykori felkelők súlyosan elítélt részére azonban nem vonatkozott a „nagy amnesztiá”, fegyveres tevékenységüket ugyanis közbűntényessé minősítették. Akadtak közülük olyanok is, akik csak a hetvenes évek második felében szabadulhattak.

Az „ötvenhatosokkal” szembeni retorzió szabadulásuk után is folytatódott, minduntalan diszkrimináció érte őket és családjukat.

Ami az összesített adatokat illeti: 1956. december 15. és 1961. augusztus 26. között 225 embert – köztük hat nőt – végezték ki, akikre legalább részben az 1956-os cselekmények miatt szabták ki a legsúlyosabb ítéletet. Legtöbbjüknek (117 fő) a szabadságharcban történő részvétel miatt kellett meghalnia. Nagyjából kétszer annyi kivégzett felett ítélezett polgári, mint katonai bíróság. Körülbelül harmaduk 1956-ban 25 évesnél fiatalabb volt.

A forradalommal összefüggésben mintegy 35 ezer ember ellen indult büntetőeljárás, köztük 26 ezren kerültek bíróság elé, és 22 ezrüket ítélték el. 13 ezren pedig internálótáborban raboskodtak.

A megtorlás nem állt meg az ország határainál. Romániában a magyar kisebbség megfélemlítésére több mint húsz kivégzést hajtottak végre. Másokat pedig tömegesen vetettek börtönbe, vagy deportáltak kényszermunkára. Kárpátalján is többeket bebörtönöztek, egyesek belehaltak a kínzásba.

A főpert 1958 júniusában folytatták. Ekkor már a szovjetek – külpolitikai okokból – nem szorgalmazták Nagy Imre kivégzését, de Kádárék mindenáron ragaszkodtak hozzá. Az életben maradó, rendkívül népszerű miniszterelnök minduntalan megkérdőjelezte volna a hatalom Kádárék árulásán alapuló legalitását.

A vádlottak közül Nagy Imre és Maléter Pál a vizsgálati időszakban, majd a tárgyalás alatt is elutasította a